

JEDNA EPIZODA U BORBI OKO UVOĐENJA PAPINSKE DESETINE U DALMACIJI

Miroslav Brandt

U prvoj polovini XIII. st. izbio je između zadarskog nadbiskupa Ivana i samostana sv. Krševana u Zadru spor, koji je uzburkao mnogo strasti u Zadru a i podalje izvan njega. U Državnom arhivu u Zadru sačuvan je originalni sastavak nekoga od samostanskih ljudi,¹ koji ocrtava povod sukoba i tok međusobnih borbi, što su se nastavile kroz više mjeseci poslije toga; ali, nažalost, taj sastavak nije datiran.

Početak razdora — kaže se u dokumentu — bio je u zahtjevu nadbiskupa, da samostan, protivno privilegijama, koje je uživao, plati neku svotu, koju je nadbiskup, kako je govorio pobijajući tvrdnje minorita, morao poslati papinskoj kuriji. Ma da su samostan štitile egzencije, opat Damjan² obećao je, da će zatraženu svotu platiti, ali uz uvjet, da mu nadbiskup pokaže, tko će biti poslanik i kakvo pismo treba da ponese. Ovo su mu nadbiskup, arciđakon, arhiprezbiter i primicerij obećali kazati, ali nisu izvršili; no to ih nije smetalo da i dalje uporno traže da samostan plati. Tada je opat izjavio, da niti hoće niti mora platiti, doklegod mu ne kažu o glasniku i o dokumentu; a kad mu je zatim nadbiskup saopćio, da je glasnik već davno prije otišao preko Venecije, opat je bio načisto, da se radilo o pokušaju prijevare, pa je izjavio, da će platiti kad poslanik donese nalog. Najzad, uvidjevši da je sve to laž, opat izjavi, da sad uopće i ni ubuduće ne kani platiti.

No to nije navelo nadbiskupa da odustane. Kad su jednom i opat i redovnici po svom poslu boravili van samostana, a u klostiru ostao samo dekan, okoristio se nadbiskup povoljnom prilikom, došao u samostan i ondje pokušao da provali u riznicu (secretarium) samostana i uzme zalag za novac, koji je tražio; kad ga dekan nije mogao nagovoriti da sačeka dok se ne vrate opat i redovnici i kad je nadbiskup i dalje nastojao prodrijeti u riznicu, dekan se poslužio papinskom zaštitom, koju je samostan uživao, i apelirao protiv nasilja na papinsku stolicu³. To je nadbiskupa toliko razljutilo, da je

¹ Odio samostana Sv. Krševana caps. XV. masso F. no. 3; Smičiklas, Codex diplomaticus III, 302—305, br. 270.

² U ovom se dokumentu ne spominje njegovo ime; ali kako se vidi iz drugih suvremenih izvora, zvao se Damianus. Najraniji dokumenat kod Smičiklasa, koji ga spominje kao opata samostana sv. Krševana u Zadru, jest onaj od 18. X. 1219 (III, 173, br. 148), kojim Streja, kneginja zadarska, »existente abbate Damiano...«, poklanja samostanu Sv. Krševana vinograd u Zunku; a posljednji je pismo pape Grgura IX. od 10. XII. 1233 (C D III, 393, br. 340).

³ Samostan Sv. Krševana je još papa Inocencije III. uzeo pod zaštitu sv. Petra svojom bulom od 4. II. 1204 (Sm. C D III, 38, br. 36). Apelacija na papu bila je

odmah tu i opata i cio samostan udario ekskomunikacijom i stao tvrdokorno tražiti da se samostan zatvori.

Premda takva kazna po kanonima nije važila, jer je bila izrečena već poslije objavljene apelacije na papu, opat, koji je bio manje učen u takvim pitanjima, prestrašio se, kad se s redovnicima vratio u samostan i doznao za ekskomunikaciju, pa je uložio protest protiv nadbiskupove osude i objavio da će u toj stvari poslati poslanika u Rim. Kad se ovaj vratio, donio je sa sobom nalog za nadbiskupa, kojim se određuje, da nadbiskup u roku od osam dana, pošto primi poruku, riješi samostan izrečene kazne; a ako to ne izvrši, učinit će to trogirski biskup i s njim još drugi izaslanici, koji su u tom smislu već primili potrebnu punomoć. Ali nadbiskup nije htio popustiti, kako je zatraženo, ni za osam, ni za petnaest dana po primitku naloga. Tada su mu odredili, da to izvrši za tri dana; ako ne učini, izvršit će oni sami. Premda je izaslanike i legate, koji su mjesto njega imali izvršiti skidanje ekskomunikacije, obasuo pogrđama, najzad je ipak uvidio, da bi intervencija drugih izvršilaca za njega bila sramota, pa je protiv volje sam skinuo ekskomunikaciju s opata i redovnika.

Pošto je sve ovo bilo riješeno, papini su opunomoćenici, preko svoga izaslanika i pisma, pred mnogim zadarskim plemićima nadbiskupu odredili tri uzastopna roka da dođe na raspravu, koju će oni, kao punomoćnici u tom poslu voditi protiv njega.

Još prije nego što je na te ročne dane raspravljen i preostatak spora, jednoga dana, kad je opat u samostanu obavljao službu božju, došli su onamo nadbiskupovi izaslanici i donijeli pismo, koje je, kako rekoše, poslao osorski biskup, a sadržavalo je neku žalbu zbog stanovitih davanja, dužnih nadbiskupu, no to pismo nije bilo slično pismima papinske kancelarije. Stoga ga opat nije htio ni primiti, ni dopustiti da mu ga pročitaju, nego je izaslanika otpratio, a papir mu je međutim izmakao iz ruke i pao na pod.

Izaslanici su se smjesta vratili nadbiskupu i javili mu što se dogodilo; a taj je, suprotno od pravog toka događaja, svojevolumeno stao tvrditi, da je opat podigao ruku na svećenika, dok je ovaj čitao poruku, premda su dana pismena i usmena svjedočanstva prikladnih svjedoka, da opat nije podigao ruku na spomenutog svećenika i time počinio nasilje. Sve ovo nije moglo odvratiti nadbiskupa od njegove namjere: tvrdio je, da je opat samim tim činom pao pod ekskomunikaciju⁴, pa je po cijeloj zemlji dao da svečano izopćuju opata,

opći kanonski pravni lijek sa suspenzivnim i devolucionim učinkom, koji je stupao na snagu samom objavom apelacije i važio do presude, poslije rasprave u papinskoj instanciji, koja je u povodu apelacije imala uslijediti. Up. Friedberg, Appellationen auf den Papst, Realencyklopädie für protest. Theologie u. Kirche I, 755—757.

⁴ Na osnovu kanonskog propisa »Si quis suadente« (Can. 29. C. 17. o. 4. — Conc. Later. II. ann. 1139) osiguran je svakome svećeniku privilegium canonis, po kome svaki onaj, tko tvorno napadne posvećenu osobu ipso jure pada pod ekskomunikaciju (excommunicatio latae sententiae), od koje može biti oprošten samo ako osobno dođe pred papu da molí oprostjenje. Up. G. Phillips, Lehrbuch des Kirchenrechts, 1877, str. 123; E. Friedberg, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts, 1935, 159.

uz propisani obred zvonjave i gašenje svijeća, premda je opat bio pod zaštitom delegiranih sudaca sve dok ne bude donesena konačna kanonska presuda u sporu.

Uzdajući se u tu zaštitu, opat je po običaju pozvao nadbiskupa da sudjeluje na tradicionalnoj svetkovini prijenosa sv. Krševana, koja se približavala. Uoči samog blagdana on je, kako je vazda činjeno, s cijelim samostanom, u svečanoj odjeći, na čelu velike povorke muškaraca i žena došao pred nadbiskupsku palaču, da nadbiskupa s dužnom počasti u procesiji otpрати do samostana. Ali nadbiskup ih je dočekao prepun gnjeva, pa ih je plamenih očiju obasuo prijetnjama, pogrđama i psovkama, te su tako oni, koji su došli k njemu da mu iskažu počast, morali da se ismijani i osramoćeni vrate u samostan. No to ih nije omelo da otpočnu svečanost i mise. Kad su se međutim idućeg dana u samostanu pojavili nadbiskupovi izaslanici sa zadatkom, da ondje svečano izreknu izopćenje opata, puk ih je odatle otjerao, pa su se sramotno vratili. To je još više razbukvalo nadbiskupov gnjev; obnovio je izopćenje opata, a usto još ekskomunicirao i sve one žene i muškarce, koji su prisustvovali spomenutoj svečanosti i misama. Kad su ovi zatražili oprostjenje, tražio je od njih da mu se zakunu, da ne će odlaziti u samostan i ondje sahranjivati mrtve, kao ni davati bilo kakvu milostinju ni plaćati službu božju. Sve se to događalo još prije nego što je došlo do rasprave o još neriješenim pitanjima pred sucima, koji su određeni u tu svrhu.

Zapis o iznesenim događajima pisali su samostanci: netko, tko u cijelom sporu očito stoji na strani opata i samostana. Ovo uz ostale, sitnije znakove, potvrđuju završne rečenice teksta, gdje se kaže: Iz svega navedenog vidi se, koliko cijeni, dapače koliko omalovažava (t. j. nadbiskup) naloge papinskog dvora, kojima se na osnovu zakletve, posvećenja i velikog dostojanstva u svemu mora pokoravati. Napose posljednja rečenica precizira, da je izloženi tok događaja verzija opata i redovnika samostana sv. Krševana: »Hec in presenti negotio abbas et conuentus sancti Crisogoni proponunt aduersus archiepiscopum nichil penitus mentientes.«⁵

Cio taj tekst, onako kako je objavljen kod Smičiklasa, ne daje nikakva preciznog podatka o vremenu, kad su se ispričovijedani događaji zbivali. Kako se ne radi o javnoj ispravi, nego o konceptu, spis nema u ispravama uobičajenih uvodnih dijelova, naročito intitulacije s imenom izdavača i destinatora, a ni završnih dijelova, napose eshatokola sa supskripcijom i datacijom. Usto još ni nabranje lica u tekstu, a ni njihovo kretanje, ne daju osnova za fiksiranje godine, mjeseca ili čak dana, koji dolaze u obzir. Zbog toga oznaka datuma, koju je na čelo teksta stavio Smičiklas (»oko 1228«), ostaje veoma nesigurna i neodređena. S obzirom na to, da u istom svesku Kodeksa⁶ imamo precizno datiran dokumenat Grgura IX. od 13. XI. 1232, kojim on javlja Treguanu, biskupu trogirskom, opatu samostana sv. Ivana⁷

⁵ Smičiklas, C D III, 305.

⁶ Smičiklas, C D III, 365—366, br. 319.

⁷ Radi se o Vidošu (Vidossius), opatu samostana sv. Ivana u Trogiru; V.: Sm. C D III, 377, br. 326.

i Jurju, kanoniku trogirskom⁸, da ih je imenovao sucima u sporu između samostana sv. Krševana u Zadru i zadarskog nadbiskupa, očito je, da je datum »oko 1228« određen prerano.

Sadržaj toga papinog pisma od 13. XI. 1232 je ovaj: Budući da su se Damjan, opat samostana sv. Krševana u Zadru i redovnici žalili papi zbog toga, što ih je nadbiskup Ivan »sine rationabili causa, nulla competenti monitione premissa, contra generalis statuta concilii«, svojom ovlasti udario izopćenjem, papa navedenim naslovnica javlja, da je svojim pismom stavio u zadatak nadbiskupu, da osam dana po prijemu toga pisma ukine izrečeno izopćenje. U slučaju pak, da nadbiskup to ne učini, papa ovlašćuje naslovnike, da ukinu ekskomunikaciju i da, izvidivši sve potrebno, saslušaju obje strane o ostalim momentima spora. Listina je datirana »Anagninae idus nouembris, pontificatus nostri anno sexto«.

U prvom od navedenih dokumenata (»Izvor A«) spominju se slijedeći događaji:

1. Nadbiskupov zahtjev isplate i prepirka oko toga, koja završava konačnim opatovim odbijanjem da plati.

2. Nadbiskupov pokušaj da provali u samostansku riznicu.

3. Dekanova apelacija na papu.

4. Prva nadbiskupova ekskomunikacija opata i redovnika.

5. Povratak poslanika s nalogom nadbiskupu da ukine ekskomunikaciju i sa saopćenjem, da će, ako li uskrati da to učini, tada trogirski biskup sa svojim sudelegatima »qui super hoc mandatum acceperat«, ukinuti izopćenje.

Iza ovoga slijede ostali izneseni događaji:

6. Pritisnut prijetnjom, da će drugi ukinuti izopćenje, nadbiskup pristaje i skida kaznu.

7. Za raspravljanje samog spora papinski je izaslanik odredio tri roka pred sudom Treguana i druge dvojice papinskih punomoćnika.

8. Napad na nadbiskupova donosioca pisma, koje je dostavljeno nadbiskupu preko osorskog biskupa.

9. Novo izopćenje opata i samostana.

10. Opatova procesija k nadbiskupovu dvoru uoči svetkovine prijenosa sv. Krševana i nadbiskupov neprijateljski doček procesije.

11. Svetkovina prijenosa sv. Krševana; puk protjera nadbiskupove izaslanike od samostana, kamo su došli da svečano objave izopćenje.

12. Nadbiskup obnavlja izricanje kazne izopćenja, te izopćuje i sve one, koji su prisustvovali svečanostima izopćenog samostana.

13. Nadbiskup primorava vjernike na zakletvu da ne će u samostanu vršiti vjerske i druge obrede; zabranjuje živima pristup u nj i ukida druga prava samostana.

⁸ Njegovo potpuno ime ne spominje se u ovoj ispravi, ali se vidi iz drugih, da se zvao: Georgius. Up. Sm. C D III, 382, br. 330.

Papino pismo biskupu Treguanu (»Izvor B«) opisuje ovaj slijed događaja:

- a) Nadbiskup Ivan izvršio je »nepravednu« ekskomunikaciju.
- b) Opat Damjan i redovnici žale se papi zbog toga izopćenja.
- c) Papa istovremeno piše nadbiskupu (»Unde nostris eidem⁹ d a m u s literis in mandātis...«) i biskupu Treguanu (»Ideoque discretioni uestre¹⁰ per apostolica scripta m a n d a m u s...«)

Uporedbom tekstova »A« i »B« jasno proizlazi, da B vremenski pada između A⁴ i A⁵. Budući da je papino pismo jasno datirano danom 13. XI. 1232, slijedi, da je spor otpočeo prije toga datuma, o sve što u tekstu »A« slijedi poslije povratka nuncijske, zajedno s tim povratkom samim, dogodilo se poslije 13. XI. 1232. A tih događaja bilo je još mnogo. Svi su se oni odigrali prije suđenja u predviđenim rokovima, kako to tvrdi završetak izvora »A«. Posljednji događaj, koji se u njemu spominje, a dopušta, da mu bude određen datum, jeste »festum translationis beati Grisogoni«. Taj blagdan i skandal, koji se tada desio (činjenica A¹¹) pada u nizu pripovijedanja poslije 13. XI. 1232 i poslije povratka nuncijske (činjenica A⁵); prema tome i sam izvor »A«, koji tu činjenicu A¹¹ sadrži, mora da je sastavljen tek pošto su se dogodile sve činjenice koje sadrži, dakle poslije 13. XI. 1232 (činjenica A⁵) i poslije blagdana prijenosa sv. Krševana (činjenica A¹¹), a nikako ne prije toga (prije 13. XI. 1232 i svega što je zatim slijedilo.)

O ulozi i djelovanju biskupa Treguana u sporu između opata i nadbiskupa govori isprava od 3. V. 1233¹¹. Nju objavljuju biskup Treguan, Vidoš, opat samostana sv. Ivana u Trogiru, i Juraj, kanonik trogirski, kao papinski delegati u ovome sporu. U uvodnom tekstu isprave Treguan govori o postupku nadbiskupa Ivana kao o nesumnjivom zlostavljanju opata i samostana »occasione cuiusdam summe pecunie, quam ab eis extorquere nitebatur contra tenorem priuilegiorum illius monasterii et statuta concilii generalis«. U potvrdu svoga zadatka o ovome sporu citira bulu Grgura IX, od 13. XI. 1232 i zatim pripovijeda tok događaja poslije primitka bule.

Primivši papinu punomoć negdje oko božića prošle godine (»circa festum natiuitatis preteritum proximo«), t. j. oko 25. XII. 1232, čekao je zbog odsutnosti nadbiskupa sve do početka svetog posta (»sacri ieiunii«)¹²; dok se on nije vratio iz Venecije, pa je tada od njega pismom zatražio da u roku od 8 dana dokine izopćenje. Budući da je nadbiskup propustio da to učini, Treguan mu je poslao svoga izaslanika, moleći da izvrši ono, što po nalogu pape treba da učini. Ali nadbiskup je Treguanova izaslanika obasuo psovka i pogrdama, a pismo njegovo nije htio ni čuti ni vidjeti, nego je i na adresu Treguanovu izgovorio mnogo ružnih grdnja i psovki. Ali kad je vidio da izaslanik uporno ostaje kod zahtjeva da se izopćenje poništi, izvršio je to ipak, uviđajući da bi ga osramotilo, ako bi to učinio netko drugi; no usprkos tome u duši je sačuvao sakrivenu mržnju na opata i samostan.

⁹ Sc.: archiepiscopo.

¹⁰ Sc.: Treguano et ei condelegatis.

¹¹ Sm. C D III, 377—378, br. 326.

¹² 12. II.

Sve je to bilo učinjeno posredstvom pisama i spomenutog izaslanika. A što se tiče preostalih spornih pitanja, određena su objema stranama tri uzastopna roka da dođu pred Treguana na raspravu.

Međutim je isti nadbiskup iznio neko pismo, za koje je proglasio, da ga je primio od osorskog biskupa, a kojim se povjerava tome biskupu, da pozove opata da izruči pet venecijanskih libara, u povodu kojih je započeo cio spor. Taj dopis opat nije htio saslušati, budući da je cijela stvar već bila povjerena drugim sucima. Stoga je nadbiskup proglasio opata izopćenim i to dao objavljivati po svima crkvama.

Na treći od zakazanih rokova došli su pred Treguana samo opat i njegovi redovnici; nadbiskup, koji je dotle na sve načine radio protiv samostana i čak zabranio sahranjivati umrle na njegovu groblju, nije došao, a nije poslao ni svoga zastupnika. Stoga je Treguan po ovlasti pape donio presudu, pa je u pogledu izopćenja, nepravednog utjerivanja novca, u vezi s čime je nadbiskup, protiv privilegija samostana, čak i provalio u samostanske prostorije, kao i u pogledu onoga »smiješnog« dopisa osorskog biskupa, zapovjedio nadbiskupu »vječnu šutnju«.

Prema tome, ovaj dokumenat, koga mi, u nizu iznesenih izvora obilježavamo kao izvor »C«, precizira, da je Treguan primio papin mandat oko 25. XII. 1232, dakle nešto više od mjesec dana poslije 13. XI. 1232, kad je papina bula s tim mandatom datirana. Prema tome, činjenica A⁵ (povratak nuncija od pape) uslijedila je i sama negdje pred božić 1232. Činjenice A⁶ do A⁹ dogodile su se između božića 1232 i blagdana prijenosa sv. Krševana, činjenica A¹⁰ na dan uoči blagdana, a A¹¹ na sam dan svečanosti.

Svi ostali događaji u izvoru »A« kao i samo pisanje toga koncepta padaju između blagdana sv. Krševana i početka raspravljanja o preostalim elementima spora. Budući da isprava »C« sadrži već i Treguanovu presudu u tome sporu, a datirana je s 3. maja 1233, slijedi, da su se činjenice A¹² i A¹³ dogodile između blagdana sv. Krševana i 3. V. 1233.

Budući da izvor »A« sadrži i te dvije činjenice (A¹² i A¹³), slijedi, da nije mogao biti napisan prije vremenskog razdoblja od blagdana sv. Krševana do 3. V. 1233.

Pored ovoga, osim podataka, koji se potpuno slažu u svome smislu i vremenskom slijedu s činjenicama iznesenima u izvoru »A«, izvor »C« sadrži ove nove momente u razvoju spora:

1. Na dan trećega od određenih rokova za raspravu između obje strane došli su opat i redovnici; nadbiskup nije došao ni osobno, a nije poslao ni svoje predstavnike.

2. Osudu nadbiskupa na vječnu šutnju u pogledu svih elemenata spora.

Oba su se ova dva događaja dogodila prije 3. V. 1233, odnosno, C² se mogao dogoditi najkasnije na dan 3. V. 1233, kad je ispostavljena sama isprava.

Slično izlaganje kao izvor »C« sadrži i Treguanova isprava izdata u Trogiru 30. VIII. 1233 (Izvor »D«)¹³. Pripovijeda se istovjetan tok događaja s istim podacima, sve do trenutka, kad je nadbiskup dao objaviti po crkvama drugu ekskomunikaciju opata i konventa i pod prijetnjom izopćenja zabranio svima građanima da dolaze u samostan na službu božju, da donose darove (oblationes) i ukapaju mrtve na samostanskoj zemlji. Kad se nadbiskup nije htio odazvati da dođe na treći ugovoreni rok za saslušanje ili da bar pošalje svoje zastupnike¹⁴, tada je biskup Treguan, premda uz velike žrtve, izašao sam na lice mjesta te došao iz Trogira u Zadar. Ali nadbiskup je, predviđajući Treguanov dolazak, izopćio i njega i lukavo utekao iz grada. Poslije mjesec dana se ipak vratio, pa je Treguanu dao pokazati neko pismo, koje u stvari nije ništa sadržavalo, a nije imalo ni oblik nekog reskripta, a koje je, čini se, sadržavalo nadbiskupovu egzemciju od Treguanova suda i ukidalo Treguanovu jurisdikciju. Budući da Treguan nije mogao dobiti ni original, ni vjerodostojan prijepis toga pisma, a nije mogao navesti nadbiskupa ni da što god kaže ili odgovori, stao je već pomišljati ili da zemlju udari interdiktom ili da nadbiskupu zabrani da ulazi u crkve. Sam nadbiskup bio je tako razjaren, da je neke klerike i braću iz istoga samostana, koji su radi apsolucije bili kod pape i kod njega bili primljeni te su u cijeloj zemlji bili proglašeni kao odriješeni, nanovo bacio pod istu ekskomunikaciju. Kad je čak i gradski knez zajedno s nekim drugim plemićima stao raditi na izmirenju, nadbiskup se pretvarao, kao da će poslušati njihov savjet. Treguan je u vezi s time povjerovao, da se radi o iskrenim namjerama, pa je pristao, želeći da se skandal ne povećava i da zbog toga ne strada opća stvar, da se opat pokori nadbiskupu; tako je crkva, koja je prije bila zatvorena, opet otvorena, a Treguan se vratio kući.

Kad je nadbiskup za to doznao, ostao je tražiti od svih redovnika samostana, da nikako ne saobraćaju s opatom. I opat i redovnici potužili su se zbog toga Treguanu. A on je, otkrivši tako prijevaru i jer njegova jurisdikcija nije još nipošto ugasla, budući da još ništa nije bilo učinjeno u pogledu preostalih elemenata spora, na temelju papine ovlasti, koja mu je bila dana, uspostavio i opata i samostan u svima njihovim službama i beneficijama, ukinuo i zabranio anatemu te zabranio i knezu i nadbiskupu, kao i svima crkvenim i svjetovnim osobama da bilo šta poduzimaju protiv te uspostave ili da joj stoje na putu.

Prema tome, glavni novi podaci u izvoru »D« su ovi:

1. Predviđajući Treguanov dolazak u Zadar — pošto se nadbiskup nije pojavio ni na treći zakazani rok — nadbiskup izopćuje Treguana i odlazi iz Zadra.

2. Treguan je u Zadru na molbu klera i puka čekao nadbiskupa još mjesec dana; tada se nadbiskup vratio i donio egzemciju od Treguanova suda.

¹³ Sm. C D III, 382—384, br. 330.

¹⁴ »Denique cum abbas cum conuentu in peremptorio prefixo nostro se conspectui presentasset, archiepiscopus..., nec apparere uoluit, nec pro se mittere responsalem, ...» Sm. C D III, 383.

3. Gradski knez i neki plemići počinju pregovarati o izmirenju, a nadbiskup je, činilo se, bio sklon da poslušati njihove savjete.

4. Treguan je povjerovao, da su te namjere iskrene, pa pristaje da se opat pokori nadbiskupu.

5. Samostanska se crkva opet otvara, a Treguan se vraća u Trogir.

6. Nadbiskup zahtijeva od redovnika da opata izoliraju.

7. Protest opata i redovnika Treguanu.

8. Treguan na osnovu papinske punomoći, koja još nije ugasla, uspostavlja opata i samostan u svima pravima, službama i beneficijama.

Iako je izvor datiran danom 30. VIII. 1233, očito je, da se datum odnosi na dan ispostavljanja isprave ili možda još samo na D⁸, ako je isprava napisana još istoga dana, kad je taj čin izvršen, dok ostale iznesene događaje (u najmanju ruku D¹—D⁷, ako ne i D⁸) treba razvrstati u vremenu, koje je proteklo prije toga dana.

Treguanovo pravo da izvrši posljednji čin, koji je u dokumentu spomenut (uspostavljanje opata i samostana u pravima) obrazlaže se i dokazuje time, što njegova jurisdikcija u sporu još uvijek nije ugasla: »... nostra iurisdictione nullatenus expirauerit, quia nil actum esse creditur cum quid superextat agendum...«¹⁵

Kako se vidi iz prije spomenutih izvora,¹⁶ Treguanova je jurisdikcija obuhvaćala dvije etape: 1. dokidanje ekskomunikacije, ako to ne izvrši sam nadbiskup; 2. suđenje o preostalim još neriješenim elementima spora, u koju su svrhu zakazana tri uzastopna roka. Kako se vidi iz izvora »C«, Treguan je i drugi dio svoga zadatka izvršio.¹⁷

Zbog toga treba sve događaje D¹—D⁸ interpolirati između C¹ i C², t. j. u vrijeme prije nego što je Treguan izrekao presudu nad nadbiskupom Ivanom, čime je njegova jurisdikcija ugasla.

Iz svih ovih navedenih izvora (»A« do »D«) čini se, da lik zatarskog nadbiskupa Ivana treba zamisliti kao lik nepravedna i svojevolutna tiranina, koji ne bira sredstva kako da dođe do novca, koji je naumio oteti samostanu; a kad ne može ni milom, ni prijevarom, ni brahijalnom silom, kršeći bezobzirno privilegije samostana, on se utiče najtežim crkvenim kaznama ekskomunikacije i interdikta. Spor veoma brzo prelazi razmjere ograničene kavgje između zainteresiranih strana. U događaje se upliće i puk i plemstvo i gradski

¹⁵ Sm. C D III, 384.

¹⁶ Sm. C D III, 304, 365—366, 378.

¹⁷ Činjenica C²: »... eapropter nos deliberato prudentum consilio in eundem archiepiscopum auctoritate summi pontificis, cuius ex delegatione officio fungimur, tam in causa excommunicationis quam in iniusta exactione pecunie, cum constet nobis pro pecunia extorquenda irrupisse in monasterium contra ius et fas et tenorem privilegiorum romane curie indultorum eidem monasterio, tamquam in rebellem et contumacem sententiam dictamus tam super excommunicatione memorata, quam super tallis et exactione indebita quam etiam super rescripto fatuo Absarensis episcopi et uniuersis nobis in presenti mandato commissis, absque quibus causa commode terminari non posset, perpetuum ei silentium imponentes«. C D III, 378.

knez. Neku ulogu dobivaju i neki udaljeni faktori: osorski biskup, netko u Veneciji, kamo odlazi nadbiskup vjerojatno da traži pomoć, podiže se apelacija na papu, kome navodno odlazi i poseban samostanski nuncij da traži zaštitu, te razni pojedinci tražeći apsoliciju od ekskomunikacije; najzad i sam papa povjerava trogirskom biskupu i još dvojici prelata iz Trogira da ponište izopćenje i donesu presudu u sporu. Svi podaci, a i papin mandat, te najzad presuda papinih mandatarata, govore protiv nadbiskupa, odbacujući i početni motiv spora — traženje nekog novca od samostana — kao i sve što je za tim slijedilo, kao nasilje i nepravdu.

No cijela se ova slika odjednom iz temelja mijenja na osnovu dvaju papinskih pisama iz decembra iste godine, datiranih u Lateranu 3. i 10. XII. 1233.¹⁸

Prvo od njih sadrži zahtjev pape Grgura IX. zadarskom nadbiskupu Ivanu, da u Rim otpremi trogirskog biskupa i druge izopćene. Ocrtavajući porazne prilike među zadarskim redovnicima, papa kaže: Primio je nadbiskupovo pismo i iz njega vidio svu revnost nadbiskupa u vršenju naloga, koje mu je papa dao. Primivši naime od apostolske stolice zapovijed da pristupi obnovi i popravljaju izopačenosti među svojim podanicima, a osobito razuzdanosti, nadbiskup je sebi u tom poslu pridružio zadarskog arhidakona, arhiprezbitera i primicerija, pa je istražujući istinu o Damjanu, opatu samostana sv. Krševana, i o Passarenu, zadarskom svećeniku, pronašao, da su u tolika nevaljalstva upali, da je to na užas i onome tko to iznosi i onome, tko to sluša. Taj je naime opat — opisuje dalje papa — a da se i ne spominju drugi ispadi, kao konj ili mazga (*»sicut equus et mulus«*), u kojih nema razuma, otvoreno i bestidno tako ogrezao u sve poroke puti, da je nalik na bezumnu stoku, što gazi u vlastitim izmetinama (*»ad instar eorum in stercore computrescens«*); pa kao da mu nije dosta vlastitih grijeha, udružio se s još dvojicom svojih redovnika ili bolje đavolom opsjednutih (*»duos filios suos monachos vel verius demoniacos«*) i drugim bestidnicima kao svjedocima svoje raskalašenosti, te naoružani zalaze u krčme i u bludilišta, vrše pljačku, šibaju svećenike, odnose plijen, igraju i javno se po ulicama kockaju, ekskomunicirani vrše službu božju, obeščašćuju crkvene službe, preziru zapovijedi rimske crkve i ne kaju se za svoja zlodjela. Ne uvažavajući svetost crkvenih čina, okaljani svojim prljavštinama služili su on i njegovi redovnici, ne odspavavši poslije jela i pila, svećanu misu na božić. Opat je čak tvorno u crkvi napao nekog svećenika, koji ga je pozivao da dođe pred osorskog biskupa Mihajla, koga je papa u tu svrhu ovlastio, te je tom svećeniku iz ruke silovito istrkao pismo, koje je sadržavalo poziv, i bacio ga na pod. Izopćen na osnovu punomoći istoga biskupa, uz zvonjavu zvona, te pošto je to po cijelom Zadru oglašeno, nije se suzdržao i još uvijek se ne suzdržava od službe božje; a da bespravlje i prezir crkvene discipline bude još gori, on je zajedno s drugim izopćenicima, s mitrom na glavi i štapom u ruci prošao ulicama grada. Sve je to tako srozalo i srozava kult vjere, da u tome samostanu jedva da još ima traga vjerskom životu. Svatko od redovnika

¹⁸ Sm. C D III, 391—393, br. 339, i str. 393—394, br. 340.

ide samo za zadovoljstvima svoga srca, nitko se ne drži samostanskih propisa, poniznosti je nestalo. A spomenuti svećenik Passarenius posve se srodio s vršenjem krivokletstva, preljuba, krađe, svetogrđa i mnogih drugih zločinštava. Kad je bio izopćen, i on je, prezirući zabranu, služio mise i vršio svečane obrede.

U svemu tome kažu da je svoje ruke imao trogirski biskup Treguan, koji je pod izgovorom, da je od pape dobio neko pismo, u kome se o svemu ovome ni riječi ne govori, opata i ostale razriješio izopćenja. Budući da je papa već prije doznao, da su u Dalmaciji krivotvorena neka tobožnja papina pisma (»sub nomine nostro«), bio je zapovjedio nadbiskupu, da istraživši istinu o tome, krivotvoritelja kazni kanonskom kaznom. Postupivši po tome nalogu, nadbiskup je preda se pozvao opata sv. Mihajla u zadarskoj dijecezi, na kog je pala sumnja, i istoga trogirskog biskupa, koji je bio najteže osumnjičen za krivotvorenje papinske bule i zbog toga uklonjen sa svećeničke službe, ali se i sad još ne stidi krivotvoriti pisma u naše (t. j. papino) ime. Na taj se poziv opat sv. Mihajla nije odazvao izgovarajući se bolešću; a biskup je došao u Zadar (»ad partes tuas«), ali je prezreo da dođe pred nadbiskupa, nego je protiv nadbiskupa skovao najtežu urotu. Stoga je nadbiskup pismom zatražio od pape upute, što da radi. Iako dakle nije dostojno ni potrebno novac utjerivati silom, te osobe, premda su neke i krive, treba riješiti kazne: neka nadbiskup, ako je istina sve što je gore navedeno, trogirskog biskupa i gore spomenute suspendira od svake službe i beneficija i pozove da dođu pred papu, gdje će dobiti nagradu po zaslugi; osim toga, neka nadbiskup na osnovu papinskog naloga ode u samostan i ondje izvrši popravljavanje svega što ne valja.

I drugo od dvaju citiranih papinih pisama upućeno je nadbiskupu Ivanu. Na osnovu nadbiskupova izvještaja čini se, piše papa, da je samostan sv. Krševana zapao u teške poroke. Naime, opat Damjan i neki drugi redovnici toga samostana, popustivši đavoljoj napasti, stali su razbacivati i trošiti imanjanje samostana i zanemarivati propise o samostanskom životu; počeli su zalaziti u krčme i sumnjive kuće i živjeti razuzdano, te su čak zlostavili svećenika i ekskomunicirani služili mise. Želeći ukloniti pogan iz božjega svetišta (»cupientes igitur fetorem de sanctuario domini penitus amoveri«) papa nalaže nadbiskupu, da osobno ode u samostan i da, imajući pred očima samo boga, popravi i reformira cio samostan »tam in capite quam in membris«.

Ovakva verzija događaja, kakvu iznosi papa na osnovu prikaza, koji je pred njega iznio nadbiskup u svome izvještaju, prikazuje većinu činjenica u drugome svijetlu. Najvažnije su ove:

Papa je zaista ovlastio osorskog biskupa da opata pozove preda se, te, prema tome, ono pismo, koje je nadbiskup po svome izaslaniku uputio opatu, nije bilo lažno. Isto se tako potvrđuje i tvorni napad na toga izaslanika, te papa ne smatra neopravdanom drugu ekskomunikaciju opata i samostana. Isto tako smatra bespravljem i prekršajem crkvene discipline procesiju izopćenika po ulicama Zadra.

Papina bula biskupu Treguanu, kojim ga ovlašćuje da intervenira u sporu, da ukine ekskomunikaciju i riješi preostale elemente spora, lažna je. Ovo nije samo mišljenje nadbiskupa, koje prenosi papa iznoseći podatke na osnovu nadbiskupova pisma, nego svjedočanstvo pape. Prema tome bio je sigurno ispravan i onaj dokumenat nadbiskupa, koji je on donio iz Venecije, a koji ga je oslobađao od Treguanova suda. Falsifikat Treguanove punomoći ostaje neosporan, ma da krivica Treguanova u samom činu krivotvorenja ima tek da se utvrdi pred papom.

Najzad, papa drži nepotrebnim i neumjesnim nasilno utjerivanje novca. U pogledu poroka redovnika papa doduše stavlja ograde,¹⁹ no ipak apodiktički ton, kojim pripovijeda o porocima opata i redovnika, kao i zadaća, koju povjerava nadbiskupu u stvari reformiranja samostana, govore o tome, da je papa povjerovao njegovim obavijestima i ocijenio ih kao pouzdane, te je u tom sukobu stao na nadbiskupovu stranu.

Dokumenti, koji dalje slijede u Smičiklasovu kodeksu, šute o samom sporu između nadbiskupa i samostana. Čini se, da je on za njih završen. Nijedan dokumenat više ne spominje Damjana kao opata samostana sv. Krševana. Prvi idući izvor koji opet sadrži ime glavara zadarskih benediktinaca, pada u godinu 1237²⁰, u vrijeme, koje od posljednjeg spomena opata Damjana dijele nešto više od 3 godine dana. Čini se dakle, da je »reformatio in capite et in membris« uklonila Damjana s položaja opata. Mjesto njega postavljen je neki Talijan. Nadbiskup Ivan ostaje na svojoj dužnosti sve do svoje smrti 1238²¹, a i trogirski biskup Treguan vrši revnosno svoju službu uplićući se i dalje u crkvene događaje daleko van granica svoje dijeceze, ali više nijednom na području Zadra.²²

No uza sve to, ova borba, koju smo počeli pratiti kao sukob između zadarskog nadbiskupa i zadarskog benediktinskog samostana, a razvila se u spor, u kom sudjeluju i sve udaljeniji i sve moćniji faktori, upotpunjuje se još jednim podatkom, koji sadrže dva dokumenta iz Smičiklasova zbornika.

Svojim pismom od 12. V. 1234²³ papa opisuje optužbu, koju su dva zadarska građanina, Marin Bertoldov i Ivan Mihov, bacila na zadarskog arhiprezbitera zbog navodne krađe zlatnog i srebrnog posuda. Sudac u toj optužbi trebalo je da bude Treguan i uz njega još i drugi pomoćni suci. Oni su nastojali da optuženome sude van njegove dijeceze, ali on na to nije pristao, nego je apelirao na papu, a ovaj je sudbenu vlast prenio na zadarskog nadbiskupa Ivana i arhiprezbitera osorskog Ivana.

¹⁹ »... quatenus si premissis veritas suffragatur« — u prvome pismu, up. Sm. C D III, 393, te u drugome riječima: »... habens pre oculis solum deum...«; up. Sm. C D III, 394.

²⁰ Sm. C D IV, 21, br. 18, od 2. I. 1237. Tu Bijela, kći Vučine, ostavljajući svoj dio očevine samostanu sv. Krševana, oslovljava njegova glavara: »... domine de Torrente, abbas prefati monasterii...« Novi opat, koji je postavljen umjesto Damjana, stranac je, iz Italije.

²¹ Farlati, III. Sacrum V, 72 i sl.

²³ Sm. C D III, 406—407, br. 350.

U drugom dokumentu²⁴ sadržana je presuda ove dvojice sudaca. U toku rasprave, koja se završila oslobođenjem optuženika od svake kazne, branitelj arhiepiskop Ivana nazvao je biskupa Treguana pred licem zadarskog nadbiskupa i mnogobrojnih prisutnih dostojanstvenika poznatim krivotvoriteljem i zaštitnikom heretika (»Item ipse Tragurinus publicus falsarius est bulle papalis excommunicatus et fautor hereticorum«). S obzirom na to, da Treguan u toku cijelog događaja, koji izneseni spisi raspravljaju, istupa kao zaštitnik zadarskih benediktinaca, njihova opata Damjana (koji je najzad i smijenjen sa svoga položaja), kao i izopćenih građana Zadra (koji su prisustvovali obredima u samostanskoj crkvi i zalazili na samostansko tlo), to se epitet »fautor hereticorum« može odnositi samo na ove osobe. Da li se ovdje radilo isključivo o teškoj psovci ili zaista o pristajanju uz heretičko vjersko učenje, teško je reći na osnovu podataka, koje sadrže ovdje analizirani izvori. Ali s obzirom na znatnu proširenost hereza u Dalmaciji, a napose u Zadru, u to vrijeme,²⁵ moguće je, da je opozicija Zadra protiv tuđinske vlasti, protiv njezinih ekspanzija na položajima visoke crkvene hijerarhije i protiv financijskih tereta, koje je nametalo papinstvo, išla čak i dotle, da je neke od njih dovodila u tabor protivnika rimske crkvene i vjerske ortodoksije.

Neku vrstu epiloga cijeloj ovoj borbi sadrži jedan dosad neobjavljeni dokumenat, koji se čuva u samostanu sv. Franje u Zadru.²⁶ Radi se o podvrsti papinskih dokumenata, poznatih pod nazivom bullae minores, koja u XIII. st. nosi naziv »mandata« ili »mandamenta«.²⁷ Ta je bulla minor bila upućena patrijarhu u Grado, a nosi datum 6. XI. 1234. Njezin potpuni tekst glasi ovako:

²⁴ Sm. C D III, 409—411, br. 354.

²⁵ Up. o tome na pr.: Toma Arcidakon, Hist. Sal. u MSHSM 26, Script. III, str. 80 (čl. XXIII) i str. 83 (čl. XXIV).

²⁶ Biblioteka samostana sv. Franje u Zadru, Pergamena br. 98. Neke momente iz njezina sadržaja u nekoliko redaka spominje Brunelli, Storia di Zara, str. 384. Potpuni tekst nije dosad bio objelodanjen.

²⁷ Kako je poznato, osim svećanih, velikih papinskih bula, sa svima diplomatskim i paleografskim obilježjima, karakterističnim za bule, u XI. st. počinje upotreba i manje svećanih papinskih dokumenata, t. zv. bullae minores. Njihova diplomatska forma i upotreba, kao i paleografska obilježja potpuno su ustaljena i fiksirana od početka XIII. st. Tada se bullae minores dijele na tituli i mandamenta. Dok tituli imaju još uvijek donekle svećanu formu (uz ostalo: početno slovo papinog imena je cvijećem iskićena minijatura u boji; upotrebljavaju se stalni i karakteristični izrazi u dispozitivu, kao na pr.: »...auctoritate presentium indulgemus...« ili »...inhibemus...«, ili »...auctoritate apostolica confirmamus...« i sl.), a po sadržaju saopćavaju darivanja, papinske milosti, potvrde privilegija, imenovanja i t. sl., dotle druga vrsta malih bula, mandamenta, predstavljaju papinsku korespondenciju u užem smislu. Oni sadrže papinske naloge, odredbe da se povedu razni izvodi, poprave zloupotrebe, kazne prestupnici, dokončaju sukobi, daju se upute kleru kako da živi, izražavaju mišljenja, daju savjeti i odgovori na upite, potiče na razne forme crkvenog djelovanja i t. sl. Pismo u njima jednostavnije je; inicijal papinskog imena je velika majuskula, ali nije cvijećem ukrašena minijatura, kao kod titula; ostala slova ne razlikuju se od slova u drugim riječima (kao kod titula, gdje su i druga slova papina imena majuskule); nema ni drugih paleografskih obilježja, tipičnih za titule (naročiti znakovi kraćenja, osobiti oblici ligatura i dr.). U dispoziciji mandamenta gotovo uvijek imaju formulu »per apostolica scripta mandamus« ili »precipiendo mandamus«. Mandamenta su redovno

»Gregorius episcopus seruus seruorum dei. Venerabili fratri patriarche gradensi salutem et apostolicam benedictionem. Presentate nobis venerabilis fratris nostri Jadrensis episcopi littere continebant quod cum nos dudum nostris ei de-dissemus litteris in mandatis ut fabricatores litterarum sub nostro nomine confectarum in Jadrensi prouincia constitutos animaduersione debita castigaret idem considerans quod tot ibi fierent quod propter hoc honori ac honestati Romane ecclesie cui iuramento fidelitatis tenetur astrictus derogaretur quamplurimum tantumque flagitium de partibus illis eliminare cupiens. Traguriensem episcopum de quo non modica super hiis suspicio habebatur, qui etiam propter quoddam falsum priuilegium quod sibi fecerat a pontificali quondam fuerat amministrazione deiectus, ad suam presentiam citare curauit. Qui licet ad presentia eius accesserit in termino constituto iuri tamen coram eo parere contempnens seditionem contra eum grauissimam concitauit. Super quo cum idem archiepiscopus nos postmodum quid super hiis deberet agere consulere decreuisset, nos sibi precipimus, ut eundem Traguriensem ab omni officio et beneficio spoliatum si ueritas suffragaretur premisis ad nos transmittere procuraret idem uero archiepiscopus quibusdam religiosis sibi coniunctis ac pluribus aliis perrexit Tragurium ut mandatum nostrum executioni mandaretur. Prefatus autem Traguriensis episcopus ipsum ad partes illas occasione huiusmodi intelligens aduenisse conuocato clero suo sub excommunicationis pena inhiuit, ne ipsorum aliquis ad eum uenire ut mandatis suis in aliquo parere debet et insuper portas monasterii ac domorum sancti Johannis Traguriensis ubi proposuerat hospitari et querundam aliorum locorum claudi fecit ut non haberet ubi caput reclinare ualeret. Propter quod dictus archiepiscopus ad domum accedens ipsius cum nobili uiro comite et aliis hominibus eiusdem terre monuit eum attentius, ut mandatum nostrum audiret. Aliquid nominatus Traguriensis tamquam sibi conscius non solimodo facere recusauit, verumetiam non sine iniuria sedis apostolice eundem archiepiscopum contempnens assurgere ipsum obprobriis pluribus et conuitiis lacessiuit. Altera uero die Spalatum accedens ubi falsum eius priuilegium dicitur custodiri, ut ex colla-

imali pečat na konopljanoj uzici (za razliku od titula, koji ga uvijek imaju na uzici od crvene ili žute svile). Obje vrste malih bula imale su i niz zajedničkih obilježja. Tako napose obavezne oblike kraćenja formule »salutem et apostolicam benedictionem« (salt. et aplicam. ben.); nikad se u njima riječi ne krate tako, da ostane samo prvo slovo. Oslovljavanje biskupa uvijek glasi: venerabili fratri. Imena nadbiskupa i biskupa ne ispisuju se, nego umjesto toga dolaze samo dvije točke (. .). Datiranje se vrši uvijek jednako: ono sadrži podatke o mjestu, mjesecu izdavanja i godinu papina pontifikata. Podatak o mjesecu ispisan je rimskim brojem, a podatak o godini pontifikata uvijek punim slovima (riječima). Posljednji je redak ispisan tako, da sadrži samo nekoliko riječi (najmanje četiri), koje su toliko razmaknute, da zapremaju cio posljednji redak. Raspored riječi, kojima je dokumenat datiran, uvijek je takav, da broj, koji označuje dane u mjesecu, dolazi u lijevom uglu posljednjeg retka, a broj godine papinskog pontifikata mora biti u desnom uglu posljednjega retka, te je tako ujedno i posljednja riječ u dokumentu.

O svemu ovome upor.: Br. Katterbach u Enciclopedia Italiana VII, pod »Bolla«, str. 321—322, i A. Giry, Manuel de diplomatique, 1894, 688—691.

Naš dosad neobjavljeni dokumenat predstavlja ispravu na pergameni u veličini 47,5 × 40,5 cm, bez pečata, ali s ostatkom konopljene uzice na dnu povelje. On sadrži sva obilježja zajednička za obje forme bullae minor i sva formalna i sadržajna obilježja, karakteristična samo za mandamentum. Po sadržaju potpuno odgovara činjenicama i toku događaja, koji su izneseni u drugim utvrđenim papinim dokumentima iz ovoga vremena o istome pitanju. Stoga smatramo, da ga treba ocijeniti kao originalnu bullu minor, i to papinski mandamentum Grgura IX.

tione scripture cognosceret utrum nominatus episcopus tante nequitiæ foret auctor, idem e uestigio secutus eundem tantam seditionem contra eum non est ueritus concitare, quod non solum impediuit quominus ipse dicti falsi priuilegii copiam habere ualeret, uerumetiam spatatenses clericos ad appellationis diffugium conuolare suasit, ne super premissis cogere ab ipso perhibere testimonium ueritati. Capellanus insuper prefati episcopi cum eodem dampna rerum et persone periculum ei publice comminari presumpsit. Prenominatus autem archiepiscopus eius comminatoribus uilipensis nolens deferre homini contra deum mandatum apostolicum fecit coram eodem episcopo recitari. Ipse uero licet quoddam rescriptum sub nomine felicis recordationis Innocentii pape predecessoris nostri super absolutione sue falsitatis confectum quod tam ex modo dictaminis quam multis aliis de causis, falsum penitus reputauit, coram se fecerit exhiberi, ipsius tamen copiam sibi facere recusauit, propter quod idem ipsum ab officio beneficioque suspendens ei sub excommunicationis precipere pena curauit, ut cum suis litteris se conspectui presentaret. Preterea per easdem litteras intimauit quod... abbas monasterii sancti Grisogoni de Jadera propter depositionem suam fugiens in litteris de bonis ipsius monasterii asportatis et quibusdam pignori obligatis cum Passereno flagitioso presbytero ad sedem apostolicam dicitur accessisse, et ad fautores suos per falsi suggestionem litteras apostolicas impetrasse quorum siquidem absit preualuerint, religio apud Dalmatiam destruetur et falsitas penitus preualebit. Ne igitur sepefatus episcopus de dolo et fraude sua ualeat gloriari eidem archiepiscopo de cuius discretione plenam fiduciam obtinemus iterato damus nostris litteris firmiter in preceptis, ut ipsum et omnes reos uitii falsitatis in prouincia sua esse constiterit sublato cuiuslibet appellationis obstaculo per omnes ecclesias Jadrensis, Traguriensis et Spalatensis ciuitatum et diocesum tamdiu singulis diebus dominicis et festiuis faciat excommunicatos publice nuntiari et tanquam excommunicatos ab omnibus omnino euitari, donec cum ipsius litteris rei ueritatem continentibus nostro se conspectui representent pro meritis recepturi. Cum igitur sicut nostris est auribus intimatum, Traguriensis episcopus, abbas, presbyter et alii supradicti contra memoratum archiepiscopum a nobis sub forma communi de premissis non habita mentione nuper dicantur a nobis litteras impetrasse, fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatinus ipsas si eas inueneris taliter impetratas ab earum detentoribus ad quod eos si necesse sint per censuram ecclesiasticam appellatione remota compellere uolumus et mandamus tibi faciens exhiberi eas et processum siquis per eas est habitus auctoritate nostra sublato cuiuslibet appellationis impedimento reuocare procures, illis ad quos impetrata dicuntur eadem auctoritate districtius exhibes, ne ipsarum occasione procedent aliquo tempore per easdem. Contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo. Datum Spoleti VIII. idus septembris pontificatus nostri anno octauo.

Kako se vidi iz navedenog teksta, radi se o pismu, koje je papa upravio patrijarhu u Grado i u kome navodi podatke, koje mu je o daljem razvoju spora saopćio zadarski nadbiskup. Slijed događaja, po nadbiskupovu izlaganju, bio bi ovaj:

Papa je zapovjedio zadarskom nadbiskupu da kazni falsifikatore.

Nadbiskup je osumnjičenog trogirskog biskupa pozvao preda se.

Biskup je na ugovoreni rok doduše došao, ali se nije pokorio, nego je skovao urotu protiv nadbiskupa.

Ne znajući što da radi, nadbiskup pita papu za upute i dobiva nalog da trogirskog biskupa suspendira i pošalje pred papu. U tu svrhu nadbiskup treba da sam ode u Trogir i ondje papinu zapovijed provede u djelo.

U Trogiru je biskup pred nadbiskupom zatvorio sva vrata i onemogućio mu da nađe predviđeno utočište.

Nadbiskup u prisustvu gradskog kneza i drugih Trogirana u kući biskupovoj opominje Treguana da se pokori papinu nalogu. Ovaj odbija i obasipa nadbiskupa grdnjama.

Nadbiskup pokušava otići u Split da se dočepa jednog navodno lažnog Treguanovog privilegija, koji se ondje čuvao. Ali splitski kler to, po Treguanovu nagovoru, onemogućuje.

Uza sve prijetnje Treguana i njegova kapelana, nadbiskup daje pred Treguanom pročitati papin nalog. Treguan iznosi dokumenat pape Inocencija, kojim je oslobođen krivnje; ali nadbiskup i taj dokumenat smatra lažnim.

Zbog nepokoravanja papi, nadbiskup suspendira Treguana i pod prijetnjom ekskomunikacije zahtijeva od njega da dođe pred papu.

Uporedo s ovim događajima, nadbiskup obavještava papu, da je zbačeni opat Damjan opljačkao samostan i zajedno s »nedostojnim svećenikom« Pasarenom pobjegao iz Zadra, otišavši navodno pred papu, od koga je navodno nekim lažnim uvjeravanjima dobio pismo, koje bi, ako prevlada, moglo da u Dalmaciji razori vjeru.

Da se to ne dogodi i da se Treguan ne proslavi na osnovu svoje lukavosti, papa staje na stranu nadbiskupovu, ponovo ga ovlašćuje da ekskomunicira sve krivotvoritelje, sve dok ne dođu pred papu i dok pred njim ne bude izrečen pravorijek po zaslugi; a patrijarha ovlašćuje da navodno papinsko pismo protiv nadbiskupa obeskrjepi i opozove.

Rezimirajući sve što pred nas donose analizirani izvori, treba da istaknemo dva kompleksna pitanja: jedno vanjsko, kronološko i diplomatsko, a drugo sadržajno, društveno-moralno i političko.

Poslije papina udarca po »uroti«,²⁸ koju su »spleli« opat Damjan i biskup Treguan protiv nadbiskupa Ivana, tobožnja papina bula od 13 XI. 1232 (Izvor »B«) ostaje utvrđena kao falsifikat. Kao takav, ona sadrži prije svega lažan papin mandat biskupu Treguanu. Ali u njoj ima i istine. Istinito je prije svega to, da je lažna bula napisana, da su se Treguan i samostan njome služili, da je ona u toku spora upotrebljavana. Stoga, premda sadrži laž o papinu mandatu, ona svojim datumom i vremenom kad je unesena u igru ostaje kao činjenica i može služiti kao uporište u kronološkoj analizi.

No s druge strane, već i sam izvor »A« sadrži jednu činjenicu, koja ruši cijelu zgradu kronološkog reda. A to je datum svetkovine prijenosa tijela sv. Krševana. Kako je poznato, taj je mučenik za kršćanstvo smaknut u gradu u vrijeme cara Dioklecijana. G. 649. prenesene su njegove kosti iz Akvileje u Zadar²⁹. Otada je sv. Krševan postao zaštitnikom Zadra, a crkva

²⁸ »Seditionem contrate maximam concitavit«; C D III, 393.

²⁹ Up. Bianchi, Zara Christiana I, 1877, 297, tekst i bilj. 2.

sv. Antuna, gdje je sahranjen, dobila je njegovo ime.³⁰ I njegov god i dan prijenosa njegova tijela svetkovali su se kao najveći blagdani. Datum prijenosa je 19. V.³¹ Kako se toga dana zbila činjenica A¹¹ u našem izvoru »A«, to bismo morali imati ovakav vremenski slijed:

Tobožnja papina bula — datirana 13. XI. 1232.

Povratak samostanskog nuncija s tobožnjom bulom negdje pred božić 1232 — Činjenica A⁵ — događaj, koga vjerojatno uopće nije bilo.

A⁶—A⁹: između 25. XII. 1232. i 19. V. 1233.

A¹⁰: 18. V. 1233.

A¹¹: 19. V. 1233.

A¹² i A¹³: poslije 19. V. 1233.

No prema tvrdnji, koju sadrže posljednje rečenice izvora »A«, da se sve što je u tome izvoru ispričano, dogodilo prije suđenja u sporu, a to je suđenje završeno već 3. V. 1233, slijedi da bi sve činjenice A¹⁰—A¹³, za koje znamo da su se dogodile od 18. V. 1233 dalje, morale pasti prije 3. V. iste godine, što je besmisleno i nemoguće.

Ali još prije 3. V. 1233 trebalo bi utrpiti i događaj C¹, koji se zbio poslije A¹³, pa zatim kompleks D¹—D⁸, koji treba smjestiti iza C¹, a prije C² (t. j. prije konačne osude od 3. V. 1233). A sve je to nemoguće i besmisleno.

Najzad još, ako uzmemo u obzir podatke iz izvora, koje Smičiklasov zbornik donosi prije našega izvora »A«, vidjet ćemo, da elemente onoga što nam je poznato iz naših izvora »A« do »D« sadrže i drugi, ranije datirani dokumenti.

Tako povelja od 16. XII. 1227³² sadrži odluku pape Grgura IX., kojom on postavlja rapskog i trogirskog biskupa za suce u sporu između samostana sv. Krševana i zadarskog kneza Marina Dandula u povodu počasti, koje je knez za sebe tražio od samostana. To kneževo traženje odobrio je i nadbiskup Ivan, a kad se samostan usprotivio davanju tih počasti, nadbiskup je zadarskom puku prijetnjom izopćenja zabranio da donosi u samostan oblacije i ondje sahranjuje mrtve. Po kanonskom pravu, to su elementi sankcija, koje prate ekskomunikaciju i interdikt,³³ a te se kazne često stapaju u jedan pojam ekskomunikacije.³⁴ Stoga nije isključeno, da je već tada nadbiskup izopćio samostan sv. Krševana.

³⁰ Bianchi, na istome mj.

³¹ Vidi Farlati, *Ill. S. V.*, str. 37, II. stup.: »Jadrenses S. Chrysogonum urbis et ecclesiae patronum jam inde ab antiquissimis temporibus agnoscunt et colunt; ejusque diem natalem solemni ritu celebrabant VIII. kalendas Octobris, ut in hujus ecclesiae calendario praescriptum est: 24. Novembris Chrysogoni Mart. Tutcl. hujus nostrae Ecclesiae, et Primarii Patr. Civit. dupl. l. claf. cum oct. Ejusdem vero translationem colunt XIV. junias. 19. maji translatio S. Chrysogoni M. fem. per tot. dioceses.«

Up. Bianchi, *cit. dj.*, str. 303: »...l'anno 649 fissato dalle nostre cronache pel trasferimento del suo santo corpo da Aquileja a Zara, a la vera epoca della sua translazione, la quale si festeggia ai 19 di maggio da tempo immemorabile nella città e diocesi di Zara.«

³² Sm. C D III, 277, br. 248.

³³ Upor. G. Phillips, o. c., 384—386.

³⁴ Zajedno sa suspenzijom, trećom od crkvenih cenzura. Vidi Phillips, *cit. dj.*,

Još više elemenata iz isprave »A« sadrži dokumenat od 27. III. 1228.³⁵ Bona, nadstojnica (abbatissa) samostana sv. Marije u Zadru svjedoči na molbu opata Damjana o zlostavljanju, kojim je nadbiskup Ivan progonio samostan sv. Krševana. Nadbiskup je svima samostanima u Zadru naredio, da iskazuju počasti knezu, koje je od njih zatražio. To je zahtijevao i od sv. Krševana; samostan se u odsutnosti svoga opata pokorio. Ne iznoseći razloge, dokumenat zatim pripovijeda, da je nadbiskup zabranio samostanu službu božju, zabranio svima svećenicima u gradu da odlaze onamo služiti misu, zabranio ukapanje mrtvaca u samostanu i donošenje oblacija. Pod takvom kaznom bio je samostan sv. Krševana i za vrijeme svetkovine prijenosa tijela sv. Krševana, te je uobičajena procesija morala biti obustavljena zbog nadbiskupova i kneževa zlostavljanja. I klerike, koji su od svoje volje išli na spomenutu svetkovinu udario je interdiktom, i tek im je na molbu kaptola i puka dao oprostjenje, jer ih je bilo mnogo.

Dokumenat od 28. IV. 1228³⁶ sadrži poziv Treguana, trogirskog biskupa, samostanu sv. Krševana da čuva svoju slobodu i prava. On i isti onaj arciđakon Urso, koji dolazi kao svjedok na Treguanovoj presudi od 3. V. 1233, spominju se kao papini istražitelji u sporu samostana sv. Krševana s knezom i nadbiskupom. I ovdje se navode iste zabrane, koje je nadbiskup Ivan podigao protiv samostana. Oslanjajući se na citiranu papinu bulu od 16. XII. 1227, Treguan je presudama od 9. VIII. 1228 osudio zadarskog kneza i poništio nadbiskupov interdikt.³⁷

Svi ovi elementi, srodni onima u izvoru »A«, naveli su, vjerojatno, Smičiklasi, da izvor »A« datira »oko« 1228.

Kad uzmemo u obzir, da je papino pismo od 3. XII. 1233 iz Laterana³⁸ optužilo baš biskupa Treguana kao glavnog osumnjičenika za falsificiranje papinih pisama, i kad uvažimo, da se tu posebice poriče autentičnost punomoći od 13. XI. 1232 (naš izvor »B«), a usto još govori i o nekim drugim krivotvorenim pismima s papinim potpisom, a sve u vezi s borbom između zadarskog nadbiskupa i samostana sv. Krševana, pa kad još dodamo podatke iz citirane, dosad neobjavljene bule minor, onda nesklad u kronološkim podacima nije nimalo slučajan. On je rezultat ogorčene borbe, koja se vodila između ta dva crkvena tijela, kako smo vidjeli, i silom i lukavštinom, intrigama, podvalama, falsifikatima i klevetama. Stoga su i dokumenti, koje je pojedina strana proturala kao vjerodostojne, a bili su lažni, unijeli zbrku u vremenski slijed događaja. Pojedini pisci, kao na primjer onaj dokumenta »A«, kondenzirali su činjenice, koje su se rasuto nizale u vremenu od 1227 do 1233, u kratak vremenski period, sažimajući ih u svrhu što poraznije optužbe nadbiskupa. Takav postupak nije mogao pružiti siguran oslonac za datiranje. Tako nastalu zbrku termina pojačava i iskrivljavanje samih doga-

str. 382.

³⁵ Sm. C D III, 280—281, br. 252.

³⁶ Sm. C D III, 282—283, br. 254.

³⁷ Sm. C D III, 287—288, br. 257, str. 288, br. 258. i str. 289, br. 259.

³⁸ Sm. C D III, 391, br. 339.

đaja, sakrivanje jednih činjenica, a podmetanje drugih, kao i pridavanje onakva značenja činjenicama, kakva same te činjenice nisu imale.

Rezultat svega toga je taj, da je danas zbog obilnog falsifikatorskog rada, koji nije obuhvatio samo jednu ispravu, nego je u svoju mrežu zapleo sve događaje u jednom zamršenom sporu, nemoguće razlučiti pojedine činjenice iz svih citiranih izvora i svrstati ih u precizan i pouzdan vremenski slijed. Ali baš takvo stanje stvari rječitro govori o ogorčenosti borbe, koja se vodila, i o neskrupuloznosti boraca.

Ma da se tako čini, da pravorijekom pape cio spor, koji u citiranim dokumentima sadrži tako mnogo protivurječja i suprotnih tvrdnja dviju zavađenih strana, iscrpen i završen, ilustrirajući usput svojim sadržajem i tokom život crkvenih ljudi u Zadru i dijelu Dalmacije u prvoj polovini XIII. st., moralnu razinu nekih između njih i različite metode, kojima se svećenstvo služilo u borbi za svoje interese, ipak već i sama početna činjenica u sporu, koju donosi prvi od spomenutih dokumenata, kao i niz drugih činjenica, omogućuju da cio događaj sagledamo u njegovim širim odnosima. Tu se naime kaže: »Principium cuius discordie fuit pecunia quam dictus archiepiscopus missurus ad curiam, ut aiebat, contra fratres minores in derogationem priuilegiorum monasterii exigebat.«

Kakav je to novac nadbiskup mogao tražiti od samostana s ciljem da ga pošalje kuriji?

Prije svega, treba upozoriti na činjenicu, da papa u svome citiranom pismu nadbiskupu³⁹ doduše osuđuje nasilno utjerivanje novca, ali ni jednom riječi ne poriče, da je nadbiskup zaista imao zadatak ubrati taj novac, da ga je imao poslati kuriji i da se pritom nije trebalo obazirati na privilegije i egzemcije samostana. Da je taj zadatak zaista bio povjeren nadbiskupu, dokazuje izravno onaj dio teksta iz ovog pisma, kojim papa potvrđuje, da je on sam stavio u zadaću osorskom biskupu da intervenira.⁴⁰ A znamo iz isprava od 30. VIII. 1233 (Izvor »D«), da je pismo, koje je od osorskog biskupa došlo, pa je postalo povod opatova tvornog napadaja na njegova donosioca u samostan, sadržavalo podatak o obavezi opata da nadbiskupu Ivanu plati onih pet libara, zbog kojih je cio spor otpočeo.⁴¹

Otrilike petnaestak godina prije događaja, koje obuhvaća opisani spor, na 12. općem koncilu u Lateranu⁴² postavio je papa Inocencije III. kao jedan od tri glavna zadatka koncila, da pokrene križarski rat za oslobođenje Jeru-

³⁹ Sm. C D III, 391—393.

⁴⁰ »Iniecit quoque manus publice in ecclesia in quemdam presbiterum temere violentas, qui eum ad presentiam venerabilis fratris nostri (Michaelis) Absarensis episcopi a nobis delegati citabat.« Sm. C D III, 392.

⁴¹ »Interim uero idem archiepiscopus quandam cedulam . . . sibi allatam per nuntium Absarensis episcopi nullam mandati formam continentem, sed ipsum episcopum datum exequutorem ad compellendum abbatem sol(uere ar)chiepiscopo quinque libras uenetorum (occasione) cuius totius litis materia fuerat concinnata«. Sm. C D III, 383.

⁴² IV. lateranski opći koncil od 11. XI. do 30. XI, 1215.

zalema.⁴³ Osim 70 kanona koncila donesen je i poseban dekret o ponovnom osvojenju Svete zemlje. Križarske vojske imale su se okupiti do 1. V. 1217 na Siciliji. U međuvremenu su svi svećenici od patrijarha naniže imali povijedati križarski rat. Osim ostalih pripremnih mjera određeno je, da svi klerici, bez obzira na rang, treba da kroz tri godine plaćaju 1/20 svojih crkvenih prihoda kao pomoć za Svetu zemlju. Izuzeti su od toga samo neki redovi. Papa i kardinali plaćat će 1/10 svih svojih prihoda.⁴⁴

Inocencije III. umro je već 16. VII. 1216, a 18. VII. izabran je za papu Honorije III. (umro 1227). Za njegova pontifikata povedena je, na lateranskom koncilu zasnovana, velika križarska ekspedicija (1217—1221), koja nije dovela ni do kakva uspjeha.⁴⁵ Od 1228—1229, već za vrijeme pape Grgura IX. poveden je i V. križarski rat.

Na osnovu odluke Lateranskog koncila o križarskoj desetini pape su i dalje nastojale da oporezuju cjelokupno imanje crkve. Takvu papinsku politiku odražavaju i isprave, koje se u tom pogledu odnose na hrvatske zemlje.

Još 28. XII. 1199 uputio je Inocencije III. bulu nadbiskupu i svećenstvu dubrovačke nadbiskupije, u kojoj poziva sveukupno svećenstvo dubrovačke provincije, da u korist pohoda u svetu zemlju dađe svaki od njih 1/40 od svih svojih crkvenih prihoda. Pritom ih uvjerava, da ovo traženje ne kanji pretvoriti u stalan porez niti u prejudicij za budućnost.⁴⁶ Taj su porez imali plaćati svi, osim cistercita, premonstranaca, grandimontanaca-pustinjaka i kartuzijanaca.⁴⁷

God. 1220 potvrđuje Honorije III. na molbu kaptola i klera splitskoga, da se davanje u vezi s pohodom ugarsko-hrvatskog kralja Andrije u Svetu zemlju u budućnosti ne će nastaviti i da ne će poslužiti kao prejudicij.⁴⁸

Iz 1222 sačuvan je samo kratak izvadak iz pisma Honorija III. zadarskoj nadbiskupiji, iz koga se vidi, da je papa tražio od kaptola i klera zadarskog da plaća dvadesetinu od svih svojih prihoda u korist pomoći svetim mjestima u Palestini.^{48a}

Kako to pokazuju kasniji dokumenti, papinska se desetina — kao porez koji se razvio iz povremenog davanja za križarske ratove i ekspedicije —

⁴³ Hefele, Conciliengeschichte V, 1886², 876.

⁴⁴ Hefele, o. c. V, 901.

⁴⁵ Up. Ch. Petit-Dutaillis i P. Guinard, L'Essor des États d'Occident u djelu Histoire générale, fondée par G. Glotz. Histoire du Moyen Age IV, 1944 str. 84.

⁴⁶ »Nec aliquo modo credatis, quod per hoc in dispendiam vestrum legem vobis imponere intendamus, ut a vobis imposterum quadragesima quasi debita vel consuetudinaria exigatur, imo vobis nullum ex hoc prejudicium volumus generari...« Sm. CD II, 328—333, br. 309.

⁴⁷ Sm. CD II, 330.

⁴⁸ Sm. CD III, 180, br. 154. Civitavecchia, 14. VII. 1220. Sm. CD III, 221 br. 195/I. Farlati, u svom djelu Ill. sacrum V, 73, odakle je Smičiklas ovu bilješku preuzeo spominje, da je to samo pismo, koje je preuzeo iz djela Gonzaga Franciscus De origine religionis seraphicae, veoma dugačko, a jer je jednako kao i pisma drugim kršćanskim narodima, čini mu se, da nema potrebe, da ga u cijelosti donese.

^{48a} Sm. C D III, 221, br. 195/I.

ustalila i redovito ubirala u idućim decenijima XIII. i XIV. stoljeća. Stoga je opravdano, da zahtjev zadarskog nadbiskupa Ivana — sadržan u našem izvoru »A« — kojim se zahtijeva od samostana sv. Krševana da plati neku svotu novca, namijenjenu papinskoj kuriji, shvatimo kao traženje toga davanja papi, koje se rađalo kao novi stalni porez u korist kurije. Kako već i Inocencijeva bula dubrovačkoj crkvi izuzima samo 4 reda, a izostavlja od egzemcije i benediktince i ostale redove, pa zatim, budući da papino pismo nadbiskupu Ivanu od 3. XII. 1233 ne predbacuje povredu privilegija i egzemcije zadarskog samostana sv. Krševana, očito je, da se nadbiskup Ivan oslanjao na pravo da taj novac traži i od toga samostana.

Zbog svega ovoga, polazni sukob u cijelom prikazanom sporu treba smatrati za epizodu u borbi oko uvođenja stalne papinske desetine u Dalmaciji. Kako su te borbe bile žestoke i kako su obje strane istupale bez skrupula, to nam pokazuju dovoljno jasno, pa čak i drastično, citirani izvori. O dubokoj zainteresiranosti papinstva za uredno namirivanje desetinske obaveze klera prema kuriji svjedoče sankcije, koje se spominju u kasnijim izvorima i predviđaju izopćenje za svakoga onoga, tko uskrati papinsku desetinu⁴⁹. U našim izvorima čini se da je tvrdokorno odbijanje redovnika sv. Krševana da se pokore toj obavezi glavni uzrok žestine, kojom ih papa grdi i osuđuje u dokumentima od 3. i 10. XII. 1233, gledajući sad odjednom u njima najteže prestupnike protiv ljudskog i vjerskog morala. Naprotiv, biskup Treguan, koji je optužen kao mnogostruki i okorjeli krivotvoritelj papinskih isprava, te je stoga glavni zaštitnik i pomagač samostana u njegovu otporu prema nadbiskupu, ostaje pošteđen od svake kazne. Istina, bio je pozvan da dođe pred papu da se opravda. Da li je bio i što se pred papom odigravalo, to ne doznajemo. U svakom slučaju, on i poslije toga, za razliku od opata Damjana, koga nestaje iz izvora, ostaje na svome mjestu još punih dvadeset godina i nesmetano djeluje sve do svoje smrti 1254⁵⁰.

Ali premda cio ovaj spor počinje s polaznim sukobom zbog papinske desetine, on se zbiva na mnogo široj pozadini općih političkih i društvenih borbi toga vremena u našim krajevima.

U nastavku borbe, koju je Venecija vodila u vrijeme hrvatskih narodnih vladara za vlast nad Dalmacijom, hrvatsko-ugarska država za Arpadovića, počevši od Kolomana, bezbroj puta ima da osvaja ili brani dijelove Primorja od mletačkog napadača. Ali i onda, kad centralna državna vlast hrvatsko-ugarske kraljevine nije vodila izravnu akciju za oslobođenje podjarmljenih oblasti, pojedina mjesta na obali, u prvom redu Zadar, podizala su ustanke kadgod je za to bilo prilike. U samome Zadru nabraja ih Šišić deset u tri stoljeća.⁵¹ Ali nije dovoljno vidjeti samo u oružanim ustancima znakove otpora i borbe. I u takozvanim mirnim razdobljima ispod prividnog zatišja tinjaju borbe, izbijaju sukobi i sudaraju se antagonizmi. Stanovništvo Zadra orijentirano je k oslobođenju i pripojenju ostalom hrvatskom području, i stoga

⁴⁹ V. na pr. CD III, 248, br. 219, od 11. VIII. 1296.

⁵⁰ Up. Farlati, o. c., IV, 346.

⁵¹ F. Šišić, Zadar i Venecija od god. 1159 do 1247, Rad JAZU 142, str. 220.

neprestano vodi pasivnu ili aktivnu borbu protiv predstavnika tuđinske, okupatorske vlasti. Od kapitulacije 1205 zadarski gradski knez i nadbiskup moraju biti Mlečani. Njih doduše biraju Zadrani, ali ih potvrđuje dužd, kome su obavezni položiti zakletvu vjernosti i pokornosti.⁵² Otuda su oni odsad, kao dva stožera tadašnje vlasti, svjetovne i duhovne, glavni eksponenti okupatorske vlasti u podjarmljenom Zadru. Prirodno je, da će oni biti najistaknutiji nosioci pritiska na stanovništvo, a s druge strane, najomraženiji objekt narodnog ogorčenja i meta najžešćih protuakcija. Takva se borba u stvari vodi neprestano. Nju ilustriraju uz dokumente, koji se izravno odnose na ovdje opisani spor, i drugi, djelomice također ovdje spomenuti dokumenti iz Smičiklasova Zbornika.⁵³ U njima se iznosi otpor zadarskoga klera protiv toga, da zadarskog nadbiskupa potvrđuje patrijarh u Gradežu; protivljenje samostana sv. Krševana nezakonitom traženju zadarskog klera, da mu o uskrsu dariva janjce; pokušaj zadarskog kneza da samostanu ne vrati, odnosno da mu oduzme njegove zemlje; nastojanje zadarskog kneza da svima zadarskim samostanima nametne iskazivanje počasti, koje su imale izražavati ropsku odanost Zadrana knezu, predstavniku mletačke vlasti.⁵⁴

Sve su to bili znakovi s jedne strane pritiska okupatorske vlasti, koju u svemu tome pomaže zadarski nadbiskup, a s druge znakovi otpora zadarskog stanovništva i redovnika.

Nadbiskup Ivan, uz gradskoga kneza glavni protivnik pučke, hrvatski orijentirane strane, možda nije uvijek zauzimao takav stav.

Bio je rodom iz Venecije, iz ugledne porodice Gardiazae. Zadarski je nadbiskup od 1218. Čini se, da je isprva bilo nekog razloga da mu mletačka vlast ne vjeruje potpuno, jer je 1226, u vrijeme kad je u Dalmaciji boravio hrvatski herceg Koloman i kad se u Zadru snuje urota za povratak u okvir hrvatsko-ugarske države, bio pozvan u Veneciju da se zakune na vjernost Republici.⁵⁵

U svakom slučaju, u dokumentima, koje donosi Smičiklasov Zbornik, nadbiskup Ivan već od 1221 istupa izričito pristrano kao pomagač gradskoga kneza u svima njegovim silničkim istupima. U toku spora, koji je ovdje razmatran, njegovo je prookupatorsko držanje još izrazitije.

Suprotno tome, opat Damjan je čovjek bliz puku. U dokumentu iz 1219,⁵⁶ kojim kneginja Streja poklanja samostanu vinograd, spominje se njegov opat Damjan kao sin Draška Mihajlova.⁵⁷ Prema tome Damjan je Hrvat. On je usto i priprost čovjek, kako to svjedoči sam sastavljač našeg dokumenta

⁵² Up. Š. Ljubić, Listine I, 21—22, br. XXX. i Šišić, cit. dj., 256—258.

⁵³ Od vremena poslije kapitulacije 1205: Sm. CD III, 172—173 br. 147; 185, br. 159; 193—194, br. 168; 198—199, br. 170; 214—215, br. 190; 218—219, br. 192; 227, br. 248; 281—282, br. 253; 282—283, br. 254; 287—288, br. 257; 288, br. 258; br. 259.

⁵⁴ V.: Sm. CD III, 277, br. 248. »...comes Jaderensis monasterium ipsum molliens iugo subicere seruitutis...«

⁵⁵ Up. Farlati, III. s. V, 72. i sl., i Šišić, o. c., 263—264. Uza sve formule, koje sadrži tekst o nadbiskupovoj zakletvi, ne čini nam se ipak, da su one bezuvjetno morale značiti njegovo učešće u zavjeri.

⁵⁶ Sm. CD III, 173, br. 148.

⁵⁷ Na istom mjestu: ».. existente abbate Damiano filio Drasce Michaelis...«

»A«. ⁵⁸ U svojim sukobima s knezom i nadbiskupom on uživa simpatije i potporu zadarskog puka. O tome se izričito govori u našem dokumentu »A« na više mjesta. Kad su nadbiskupovi izaslanici došli da opata i cio samostan izopće, puk se čak otvoreno usprotivio i delegate protjerao. Da ovakav stav puka prema samostanu sv. Krševana nije izmišljen i unesen u tekst proizvoljno i pristrano, rukom sastavljača-samostanca, svjedoči izjava Bone, nadstojnice samostana sv. Marije, od 27. III. 1228, ⁵⁹ iz koje slijedi, da se zadarski puk zauzeo za kažnjeni samostan i da mu je nadbiskup tek na intervenciju puka oprostio kaznu.

Drugi od glavnih aktera na protivničkoj strani, trogirski biskup Treguan, bio je Toskanac iz Firenze. ⁶⁰ Splitski nadbiskup Bernardo bio je njegov sunarodnjak, te ga je poveo sa sobom u Ugarsku. Kad je 1198 odonuda došao u Split i ondje bio iste godine izabran za nadbiskupa, poveo je i ovamo mladog Treguana, koga su Trogirani uskoro uzeli za notara, zatim za arčidakona, a najzad su ga 1206 izabrali za biskupa. God. 1215 prisustvovao je s Bernardom na IV. Lateranskom koncilu, ostavši tako u trajno dobrim odnosima s nadbiskupom Dalmacije, podanikom hrvatsko-ugarskog kralja.

S vladarima Hrvatske i Ugarske Treguan ima veoma dobre veze. God. 1226, iste godine, kad herceg Koloman dolazi u Dalmaciju i kad ta njegova blizina inspirira Zadrane na zavjeru protiv Venecije, Treguan dobiva od Kolomana za sebe i za svoju crkvu u trajan posjed mjesto Drid. ⁶¹

Ovu darovnicu potvrdio je iduće godine i kralj Andrija. ⁶²

Za kontinuitet toga antivenecijanskog i pro-ugarsko-hrvatskog stava biskupa Treguana svjedoči njegovo aktivno sudjelovanje u sklapanju ugovora Trogira s Ankonom, ogorčenim protivnikom Venecije, pa zatim velika, upravo izuzetna susretljivost, kojom je Treguan u Trogiru dočekao, primio i brinuo se za kralja Belu III., kad je 1242 pobjegao pred Tatarima i sklonuo se u Trogiru. ⁶³

Iz svega ovoga vidi se, da se dvije sporne strane u Zadru, u vremenu, koje smo promatrali, podudaraju s dvije različite, suprotne političke orijentacije: nadbiskup Ivan i njegovi pomagači predstavnici su venecijanske orijentacije i okupatora u Zadru; samostan sv. Krševana i trogirski biskup, uz koje pristaje puk, protivnici su Venecije i predstavnici hrvatske orijentacije.

Spor oko papinske desetine odvijao se dakle na općoj pozadini narodne borbe protiv mletačke vlasti.

Kad sve izložene činjenice i okolnosti rezimiramo, smatramo, da cio spor i njegovu pozadinu treba ocijeniti ovako:

1. Neposredni povod i jezgra spora bilo je pitanje papinske desetine, koju nadbiskup zahtijeva, a samostan uskraćuje.

⁵⁸ Sm. CD III, 303; »... timuit tamen utpote homo minus in talibus eruditus...«

⁵⁹ Sm. CD III, 280—281, br. 252.

⁶⁰ Up. Farlati, o. c. IV, 335: »... Natione Tuscus, patria Florentinus...«

⁶¹ Sm. CD III, 258, br. 231.

⁶² Sm. CD III, 278, br. 249.

⁶³ Up. Farlati, o. c., 335—346.

2. Cio događaj odvijao se na općoj pozadini antagonizama između slobodoljubivog i hrvatski orijentiranog Zadra i venecijanskog okupatora. U toj borbi na jednoj strani stoje samostanci sv. Krševana i puk te trogirski biskup, kao podanik ugarsko-hrvatske vlasti. Na drugoj su strani zadarski nadbiskup i zadarski gradski knez, kao eksponenti venecijanske okupacije grada. Njih pomažu osorski biskup, također podanik Venecije, patrijarh Gradeža, koji je prvi viši crkveni poglavar zadarskog nadbiskupa, zatim sama Venecija, te najzad i papa. Njega je na venecijansku stranu u ovom sporu dovelo podudaranje interesa. U ovom trenutku između pape i Venecije vlada mir zahvaljujući rezerviranom držanju Republike prema papinom protivniku caru Fridrihu II.⁶⁴ Neposlušni samostan sv. Krševana, koji ne će da se pokori mletačkoj vlasti, uskratilo je i papi da mu dade križarsku desetinu. Time je protiv sebe podigao osim svjetovne (mletačke) i duhovnu (crkvenu) vlast. Rezultat toga je taj, da odjednom, kad Venecijanci iz Zadra papi na svoj način objasne odnose u Zadru, i Treguan i samostanci postaju objekat za najteže pogrde: oni su i stoka, i prljavci, i buntovnici i najzad heretici. I Rim i Venecija i opet su se jednom udružili da slome otpor Zadra. On, dakako, nije bio slomljen. Ali izneseni događaji svjedoče, da ni između 1226 i 1242 nije u Zadru bilo mira. Premda doduše nije planula neka otvorena oružana pobuna, sigurno je, da se ni o tome razdoblju ne može reći, da predstavlja »šesnaest mirnih godina«, kako je to (prije pedesetak godina) u svojoj raspravi o odnosima Venecije i Zadra izlagao Šišić.⁶⁵

R é s u m é

UNE ÉPISODE DE LA LUTTE POUR LA DÎME PAPALE EN DALMATIE

Comme l'archevêque de Zadar exigeait du monastère de St. Krševan, situé dans la même ville, une certaine somme d'argent, naquit une querelle qui prit bientôt une forme assez grave. L'archevêque excommunia l'abbé du monastère et tous les religieux, frappa de sanctions tous les citoyens de Zadar qui entraient dans l'enceinte du monastère. Mais les moines n'obeirent pas; ils firent appel au pape et obtinrent sa protection. Par une lettre du pape Grégoire IX, le droit de juger dans cette affaire fut remis à l'évêque de Trogir, Treguan. Il acquitta les moines et imposa à l'archevêque un silence perpétuel. Mais la situation changea avec la réception de nouvelles lettres papales qui, d'après les informations envoyées par l'archevêque de Zadar, dénoçaient l'évêque comme falsificateur des bulles papales et comme fauteur des hérétiques. L'Abbé de St. Krševan, Damjan, fut accusé de mener une vie scandaleuse et l'archevêque obtint du pape l'ordre de suspendre du fonction l'abbé et d'envoyer l'évêque Treguan à Rome pour que celui-ci se disculpe de ses activités suspectes.

L'analyse de ces documents, déjà publiés dans le »Codex Diplomaticus« de Smičiklas, ainsi que l'analyse d'une bulle mineure, du pape Grégoire IX., inédite jusqu'ici, résoud plusieurs questions d'ordre chronologique, diplomatique, politique et sociale:

⁶⁴ Up. H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig II, 43.

⁶⁵ O. c., 264.

1 Il est à préciser que la date d'un des documents (Le document nommé »le doc. A.«) ne doit rester si vague qu'elle est dans le Codex Diplomaticus (»environ 1228«); il n'a pu être écrit après le 3. mai 1233, mais non plus avant l'an 1232. A cause des très nombreuses falsifications qui figurent parmi les documents utilisés dans ce travail, une datation plus précise n'était pas possible.

2 La bulle mineure qui est pour la première fois publiée dans ce texte est identifié comme un original d'un »mandamentum« du pape Grégoire IX.

3 Le sujet de la querelle entre l'archevêque de Zadar et le monastère de St. Krševan est la lutte des moines contre l'impôt papal imposé au clergé par le 4-eme concile de Lateran en 1215 et qui est connu sous le nom de dîme papale.

4 Cette querelle qui se développa dans ces circonstances doit être considérée comme une partie des luttes politiques beaucoup plus larges entre un parti »national« croate et un groupe de représentants du pouvoir venitien à Zadar. Ces luttes étaient la conséquence de l'occupation de Zadar par les Croisés en 1202. L'ardeur de ces luttes prouve que la période de l'histoire de Zadar entre le 1226—1242, ne peut être caractérisée comme une période de paix comme on le supposait jusqu'à maintenant.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VII.

1954

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik
JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

